

Поводом саопштења Спасоја Ђаковића и Милована Васовића

На научном скупу, одржаном у Титограду 21—23. јуна 1971. године, поводом тридесетогодишњице устанка и револуције у Црној Гори, поднијели су саопштења и другови др Спасоје Ђаковић и Милован Васовић. Ђаковић је иступио са саопштењем *Неки моменти народно-ослободилачке борбе у андријевичком срезу 1941—1944. године*, а Васовић са два саопштења: *Народна власт у андријевичком срезу јула 1941. године* и *Артиљеријске јединице у рукама устаника 17. јула 1941. године*. Ауторизована саопштења објављена су у „Историјским записима“ бр. 1—2 и 3—4 за 1971. годину.

Другови Ђаковић и Васовић, у објашњавању неких догађаја који се односе на проблематику рата и револуције, служе се непровјереним и нетачним формулацијама, на један не само неаргументован већ и тенденциозан начин, покушавају да „докажу“ постојање крупних „разлика“ између својих саопштења и моје монографије „Андрејевички срез 1941. до 1944. године“ у интерпретирању догађаја који су се збивали у андријевичком срезу у току рата.

Друг Ђаковић је, на примјер, у свом саопштењу покушао да сублимира на неких 15 страница важне догађаје четворогодишњих ратних збивања у андријевичком срезу, али не водећи строго рачуна гдје шта треба да стоји, шта је као податак тачно а шта није, колико је употреба наведеног податка важна за објашњење одговарајућег догађаја и томе слично.

1) У одјељку саопштења *Ослобођење Андријевце* — у коме говори о августовским данима и доласку италијанских казнених експедиција — каже: „Поред овога ос-

новног узрока („сплет супротности“ који се „претворио у сплет сукоба покороног народа између себе“), да фашистичка Италија војничком силом поново окупира Црну Гору и да четници заједно уз помоћ окупатора заузимају територију коју су држали партизани било је и субјективних и објективних узрока и слабости партизанског покрета“, а само мало ниже: „Августа 1941. године, устанак је спласнуо. Партизани у андријевичком срезу морали су да пусте широки фронт од Чакора, Шекулара, Мурине, Зелетина, Лијева Ријеке до Матешева. Фронт се сужавао. Четници су заузели главне комуникације. Партизани су евакуисали Колашин, пошло се за Босну...“

О овим догађајима ја сам писао не само опширније већ стварно друкчије. У увјерењу да андријевички срез има своје специфичности, које су снагама револуције наметале у току рата такве проблеме каквих је мало који срез у Црној Гори имао, мени је било особито стало до тога да те специфичности што детаљније обрадим, по могућности до свих карактеристичних нијанси, и то због тога што је андријевички срез, с обзиром на свој стратегијски положај и на кретање снага револуције и снага реакције, био у току рата на удару најтеже реакције и непријатељских снага у Црној Гори. Поставивши себи ово у задатак, тудио сам се да о томе пишем непристрасно и хладнокрвно. У обради прикупљеног материјала придржавао сам се принципа периодизације, па сам вријеме народноослободилачке борбе подијелио по годинама, трудећи се да за сваку годину нагласим њену специфичност: 1941. је година рата, оружани устанак про-

тив фашистичке окупације; 1942. година је осека устанка; 1943. година — плима и нови успјеси снага устанка и револуције; 1944. — ратна година — коначна пobjеда устанка и народне револуције. 1941. години, и поред многих недоречених догађаја, дао сам највише простора, да бих што је могуће потпуније представио позицију и намјеру свих снага које ће постати активне кад избије оружани устанак и свима наметне одређење, док су сљедеће године добијале мањи простор, јер сам сматрао да је такав поступак оправдан, с обзиром на то да је срез од 1943. године имао чврсто организовану власт, која је за собом оставила и обимну документацију, која садржи податке о неким збивањима која моја монографија није детаљно обухватила. Наравно, писати о андријевичком срезу није ни лак ни једноставан посао, јер он има и у погледу политичке физиономије своје специфичности које су, самим тим, и комунистима наметале, и у рату и прије рата, такве проблеме да се мало које подручје у Црној Гори налазило у сличним приликама. У првом реду, он је имао и бројну и изграђену грађанску интелигенцију, која је посједовала озбиљно политичко искуство и, како се то обично каже, добар пласман у врховима грађанских партија и органа управе шестојануарске монархофашистичке диктатуре. Другим ријечима, имао је интелигенцију за коју се између два рата није могло рећи да је „обична“; напротив била је она школована, изграђена, активна и са јасним политичким и војничким концепцијама према великосрпској буржоазiji, којој је, на крају крајева, и дуговала за свој чиновнички статус и економски цензус, ради чега је провјеравана а у органима власти и војсци брижљиво оспособљавана и припремана да може одговорити задацима којима се бавила, а то значи да није било једноставно имати, поред формалног противника — режима, и њу насупрот себе. А због тога је и положај снага револуције у андријевичком срезу био врло деликатан, па је срез било потребно и посматрати кроз два

отпора, кроз које се развијао политички живот у њему, а то се особито изразило у току народне револуције. Ако се све то има у виду, онда вјероватно није случајно што је Дража Михаиловић још у октобру 1941. године генералштабног мајора Ђорђа Лашића поставио за команданта четничких снага у Црној Гори, а њемачка фелдкомандантура 1943. године Љуба Вуксановића за предсједника квислиншке Народне управе за Црну Гору, и најзад, што су класне супротности у овом срезу биле изразитије него у другим крајевима Црне Горе.

Другу Таковићу не смета да између својих горе наведених формулација, писаних у тежњи да би био што лапидарнији, дјелимично цитира проглас Главног штаба за Црну Гору од фебруара 1942. године, а да одмах послјеге њега набраја и основне закључке четничких директивних инструкција, у духу којих су стријељали родољубе и офицере бивше црногорске и југословенске војске, наводећи, поред имена Милете Лакићевића и Томице Јојића, и имена мајора Крцића и „домаћице“ Стана Крцића која је на „стрељишту пљувала издајнике и клицала Партији“ — иако је познато, ако не свим учесницима наведеног скупа историчара Црне Горе а оно сваком средњовјечном и старијем становнику бившег андријевичког среза, да је мајор Мирко Крцић био заробљен у планини Ваљу, изнад Андријевице, послјеге уласка италијанских казненских експедиција у Андријевицу, да је суђен и провео неколико мјесеци у италијанском затвору у Цетињу, да је 1942. године био командант андријевичког партизанског батаљона а послјеге рата и предсједник Врховног суда ЈНА; да је „домаћица“ Стана Крцић била активна и организовани учесник НОП-а и борац IV црногорске пролетерске бригаде, а да је у августу 1941. године заробљена у Ваљу; заједно са својим сином др Миливојем Крцићем и мајором Миличком Јанковићем, јунакиња Радосава Крцић, коју су Италијани стријељали у Андријевици у знак одмазде. О њеном јуначком држању писала је ондаш-

ња наша штампа, а то би другу Ђаковићу требало да је познато. А уколико се тренутно није могао сјетити аутентичних имена свих стријељаних родољуба у Андријевици, не би био погријешио да је консултовао моју монографију, која је о томе поглављу борбе посједовала тачне податке, па се не би десило да направи не баш тако сигну омашку.

Прелазећи с горњих података равно на податак који говори о четничкој организацији обавјештајне службе, он наводи, поред имена Душана Арсовића и Вучеље Бабовића још имена Александра Мишковића и Вуксана Гојковића, уз која, у фусноги, додаје и атрибуте: првом — да је био не само шеф контраобавјештајне службе у Среској четничкој организацији већ и командант четничке бригаде, иако се зна да га, поред великог броја школованијих и за четничку организацију заслужнијих официра у андријевичком срезу, није могло запасти звање више од командира чете и команданта батаљона, а другоме — В. Гојковићу — тврдећи да је био обавјештајца, одузима звање начелника у шавничком срезу. Он није умιο ни у овом случају, ако је сасвим био алергичан на моју монографију, да потражи и консултује бројне документе из архиве Ђорђа Лашића и Павла Ђуришића, који се налазе у Војно-историјском институту у Београду, па да му се не „омакне“ да презентира још један нетачан податак.

У поднаслову саопштења, говорећи о четничком мучком нападу на Колашинско-речински партизански батаљон у Сунги (Бат Краљске), он тврди да је Варе Краљске тада контролисао Душан Арсовић, иако се зна да се у томе селу тада налазило, поред 187 домаћих четника, двапут толики број љеворечких и прекорбдских четника и око 350 наоружаних припадника плаћеничке милиције Душана Арсовића и Ђока Рачића, који су се послјег десетковања Колашинско-речинског батаљона и рањавања Ђорђа Лашића на Матешеву организовали привремено у одред, који се по наређењу Ђорђа

Лашића ставио под команду ваздухопловног мајора Андрије Весковића. Душан Арсовић је тада још био у својству команданта плаћеничке милиције и новонаименованог команданта Среске четничке команде у Краљима.

Погрешан је и Ђаковићев податак да је „Вуксан Гојковић из Грачанице, успио да открије и ликвидира Радула Јеврића, Манојла Кастратовића и Петра Дедовића“, јер се зна да је Вуксан Гојковић тада био ако не тренутно у шавничком срезу а оно у Колашину (а, к томе, он није из Грачанице, већ из Велике) и да су у откривању и ликвидацији Јеврићеве групе учествовали грачанички четници, од којих је замјеник командира (грачаничке) чете Вуксан Станковић ухваћен крајем јесени 1943. године, па му је, заједно са још двојицом Грачаничана, војни суд Комског одреда судио и осудио их на смрт, те су почетком зиме јавно стријељани.

2) У одјелку *Од прољећа 1942. до другог ослобођења Андријевице октобра 1943. године* — период осеке устанка сведен је на неколико нејасних и недоречених констатација о судбини Андријевичког партизанског батаљона послјег италијанско-четничке офанзиве који је — по њему — не један батаљон но 350 бораца, већ *четири батаљона: Андријевички, Коњушки, Краљско-требачки и Љеворечки* (подвукао Р.Л.) кога и не помиње, иако је, прије проглашења батаљоном у саставу Комбинованог одреда *Радомир Митровић* непосредно пред четнички напад на Матешево и Колашин био чета, која је због удаљености сједишта штаба батаљона самостално дјејствовала, а када је проглашена батаљоном дала драгоцјене жртве на Планиници и око Матешева, у борби са четницима.

У овом поглављу герила није ни додирнута колико да није ни постојала.

3) У одјелку *Рад партијске организације и СКОЈ-а* оцјена је сведена на свега три реченице: „Рад партијске организације у срезу одвијао се у тешким условима од марта до краја 1942. године. То је до-

ба највећег терора... Партијска организација у срезу од самога почетка 1943. године јача и њена активност се осјећа у свим мјестима“. А мало ниже убацује и податке који у наставку горе наведених података — онако како су дати — ништа не казују нити објашњавају (види страну 439). Или, крај друге алинеје: „Ликвидирали смо несужењог министра правде, правда је задовољена. Партизан — познавалац терена, деморалисао се — готово је акција због тога пропала. Колебали смо се да га стрелјамо. Боље што нисмо“, која, осим податка да је ликвидирао „несужењег министра правде“ — никоме и ничему не служи. А прелазећи на оцјену партијског рада на територији која је након капитулације припала „Великој Албанији“ (званично је припала тек после тринаестојулског устанка) — терену Плава и Гусиња, која је — иако кратка, на своје мјесту, он истиче у гро-плану и податак, који је искључиво карактеристичан за рад герилске групе и њених легалних организованих активиста и сарадника у Машници — податак о командиру карабињера Пиетру Котилију, остављајући читаоцима да „толкују“ о каквом се партизанском упоришту у карабињерској станици у Мурини ради и какве су они користили имали од те везе, ако су га герилци „само доводили у партизанску базу“ и „ишли“ код њега у станицу. Нек ми друг Ђаковић опрости ако га подсетим да је у мојој монографији горњем податку дато доста простора, јер се радило о карактеристичном примјеру организовања обавјештајне службе, за коју је и Пиетро Котили коришћен, а он је герилу обавјештавао не само о свему што су планирали штабови италијанских гарнизона у Мурини и Андријевици већ и о ономе што су намјеравали четници — наравно, у споразуму с Италијанима. Податак који му је био доступан могао се и боље искористити и љепше рећи, а и у сажетим облику, ако му је то био циљ.

4) У одјељку *Андријевички партизански батаљон*, у коме се говори о његовом формирању 3. маја

1943. године, има нетачних и произвољних закључака.

а) У првој алинеји, при тврдњи да је батаљон „био прва и једина партизанска јединица у Црној Гори која је у то вријеме живјела војничким животом“, он је заборавао рећи да је у то вријеме у беранском срезу, у саставу бројне гериле постојала новоформирана партизанска чета, која је с герилом за наше ондашње услове (око 100 бораца) представљала батаљон, који је исто тако, ако и то треба да се нагласи, живио војничким животом.

б) Не би могло да стоји (друга алинеја) да се „Андријевички партизански батаљон неколико дана од формирања сукобио са четницима Лека Лалића“ и да је „том приликом погинуо комесар Прве чете Рашо Масловарић“, када се зна да је Батаљон првих неколико дана, изузев двије мање акције: у Кутима (нађена је на спавању у планинској колиби једна мјесна четничка десетина те је разоружана, а после је „одржаног политичког часа“ враћено јој и оружје) и у Коњусима (у тој акцији је раније и заробљен Иво Фатић), провео у пребацивању преко планина заобилазећи насељена мјеста, као нпр. Ђулиће, Коњухе, Обло Брдо и Краље, да би се пребацио на десну страну комуникације Андријевица — Колашин и спојио се с Беранским батаљоном. Деветог маја дошло је до сусрета са партизанима беранског среза, а 10. маја и до заједничке акције изнад села Сјеножета против једног вода њемачких војника (био је зашао као побочно обезбјеђење својој главнини далеко — десно од комуникације којом се она кретала у правцу Колашина), а у којој је убијено три и рањено пет њемачких војника, док је на нашој страни погинуо Милисав Крцић, скојевски руководиоца у Батаљону, и рањен Вожд Војводић. Четрнаестог маја ОК је наредио да се Андријевички батаљон пребаци заједно с борцима Беранског батаљона у Лубнице, а 15. маја је дошло до њиховог спајања у један батаљон, у Појатиштима, изнад Лубница, да би истога дана, по наредби Главне оперативне групе ко-

ја се налазила на подручју сјеверно од Мојковца и Шаховића, направилу покрет у томе правцу. Најзад, сматрам да ни текст који се односи на Андријевички партизански батаљон није било потребно оптерећивати закључком који може доћи у обзир само за неки текст о Андријевичко-беранском батаљону, јер се ради о признању које му је дато приликом прославе његове десетогодишњице.

5 У одјељку *Друго ослобођење Андријевце* нетачан је податак се Штаб Другог ударног корпуса послѣ ослобођења Андријевце смјестио у Андријевци. У Андријевци је смјештен само штаб Друге далматинске бригаде, а на положајима према непријатељу на муринском сектору, на коме су браниле ослобођену територију јединице Друге далматинске и Друге пролетерске бригаде, налазио се само један члан штаба II ударног корпуса — друг Руди Приморац. Алинеја с Ђаковићевим податком је, према томе, и сувишна, уколико он није хтио да његов податак служи, у неку руку, као декор ономе што је у поднаслову написано — слично као податак о Душану Арсовићу дат у фусноти (стр. 436), у којој стоји да је он „једно време учио Војну академију у Риму, као питомац владе Мусолинија“, а зна се да је Арсовић студирао права, да је био службеник пореске струке и да се као резервни официр реактивирао у чин војно-судског поручника 1940. године, са службом у 38. пјешадијском пуку у Подгорици. Кома служе нетачни подаци и зашто давати, чак и када се ради о највећим непријатељима, димензију тамнију од оне коју је он стварно имао у свом лику?

6) У одјељак *Период од ослобођења Андријевце 12. октобра 1943. до коначног ослобођења 17. септембра 1944. године* убачен је податак за који ми је несхватљиво како је аутор до њега дошао. Пошто аутор рефлектира са својим саопштењем на научност, није на одмет да се тај податак цитира *ad litteram*:

„Срески комитет КПЈ почетком новембра 1943. године, послао је председника Среског народно-осло-

бодилачког одбора Милоша Фатића код четника у Врмошу (Албанија). Председник је четницима уручио писмену поруку у којој је стајало да се њих 300 (поименично) може вратити у Андријевцу и да ће одмах бити пуштени на слободу. На поруци је био печат и потпис Среског комитета. Четници на које се односио позив за предају били су задовољни, а осталих 200 било је разјарено, па су се одлучили да формирају преки војни суд, који је председника СНО осудио на смрт. Таквој одлуци супротставила се већа група четника, иако су сви знали његову функцију. Важну улогу у овој ствари одиграо је Пашко Лекутановић — Албанац, из Врмоше, чија је кућа иначе била наша партизанска база. Наоружан, Пашко је пришао осуђеном председнику и са јачом групом наоружаних амнестираних четника отео га и отпратио до границе. Председник је дошао у Андријевцу на своју дужност, а након неколико дана дошло је 300 четника из Врмоше и предало се“.

Кратак коментар о овом податку: — Председник народноослободилачког одбора у андријевичком срезу био је Маријан Лекић, члан АВНОЈ-а, и он је на тој дужности остао све до коначног ослобођења наше земље, а друг Спасоје Ђаковић био је секретар Среског народно ослободилачког одбора, па је утолико чудноватије како му је такав податак дошао у главу. У Врмошу је слат други, а никако председник СНО-а. Према томе, податак о предаји 300 четника потпуно је измишљен. Кад се говори о евентуалном предавању четника, може се рећи да је било случајева да се гдјекоји четник, или група али не бројна, и преда. Највећа група четника дошла је 1944. године из Подгорице; тридесетак Шекулараца на челу с Дмитрим Кењићем, негдашњим председником Шекуларске општине. А да се десило да се преда не 300 четника, већ и једна стотина, о томе би знао и Врховни штаб НОВ и ПОЈ, у етар би недјељама ишла вијест радија „Слободна Југославија“, било би то записано на новинским ступ-

цима, постојали би о томе и документи по архивама СНО-а и ЦАСНО-а.

У завршном дијелу истога поглавља стоји и податак, огтерећен нејасношћу, који има везе са непријатељском операцијом „Рибецал“. Ријеч је о масовним збјеговима народа, који су се повлачили испред непријатеља и скривали по шумама око Комова и десно од Трешњевица, око Лисе, Кривога Дола и Јеловице. Ђаковић, између осталог, наводи да је са „Петом црногорском бригадом пошло у збег 150 људи, жена и деце — Муслимана из Гусиња — први пут у историји. Пошли су Муслимани са пролетерима по црногорским планинама“. — Шта је у овоме тачно? Тачно је да се у вријеме офанзиве непријатеља повлачио и муслимански збјег из Гусиња, али не онако како то у своме саопштењу презентира друг Ђаковић. Тај збјег је извачила из Гусиња Гусињска муслиманска чета, па је то потребно имати у виду и ради истине о збјегу и ради једног батаљона Пете црногорске бригаде који се тада нашао у ситуацији да се повлачи с Липовице, изнад Гусиња, преко врло тешких терена, да не би био одсјечен од своје главнине, као и због другова који су имали задатак, после краћег састанка Штаба III ударне дивизије, секретара ОК КПЈ Сава Јоксимовића и двојице чланова Среског комитета КПЈ Андријевица, да огромну масу народа (око 7000) смјештају у шумама испод Комова и по планинама Бјеласице. Муслимански збјег су тада прихватили двојица чланова СК и њихова група на планини Штавној, и смјестили га на најсигурнијем мјесту — у густој шуми испод Јанкове воде, недалеко од Међукомља, гдје је добио и најпотребније инструкције о томе како да се обезбјеђује до повратка наших јединица, чије ће одсуство — наглашено је — бити привремено и краткотрајно.

7) Одјељак *Разлике у интерпретирању догађаја* је закључак Ђаковићевог саопштења, у коме он отворено иступа против моје монографије. То ме не би ни најмање тангирало, да се рад ио само два

спорна питања: датуму формирања првог национално ослободилачког одбора и „податку“ о формирању среске команде мјеста у ослобођеној Андријевици 1941. године, о којима није дао ни један убједљив и аргументован податак, осим кратких формулација: о првом — да је Срески националноослободилачки одбор формиран 19. јула 1941. године у шљивику Дедовића, на периферији Андријевице, а о другом — у одјељку *Ослобођење Андријевице*, да је 17. јула на састанку МК КПЈ одлучено да се формира Команда мјеста у Андријевици, која је имала задатак мобилизације за фронт, снабдевање фронта „снабдевање народа, као и одржавање јавног реда, сматрајући да је довољно дати само акценат с неколико ријечи да је то „ноторна истина“, позната не само учесницима скупа историчара Црне Горе него и великом броју грађана бившег андријевичког среза, „коју Радован Лекић погрешно бележи“.

У чему се састоје разлике између нас двојице у интерпретирању догађаја?

Пишући опширно о горњим питањима у мојој монографији *Андријевички срез 1941—1944*, у чланцима: *Прве одлуке Партије у ослобођеној Андријевици* (стр. 59—65) и *Основаи је Срески националноослободилачки одбор* (73—74), ја сам презентирао јавности сљедеће податке:

1) Да је 17. јула увече МК Партије одржао састанак у ондашњем хотелу *Превија*, на коме је донесена одлука:

а) да се оснује Националноослободилачки одбор, у који би ушло 20 најугледнијих грађана;

б) да се формира Среска војна команда и

в) да се 18. јула подијели помоћ сиротињи у житу и другим прехранбеним артиклима заплијењеним од окупатора.

2) У вези с одлуком о оснивању Среског националноослободилачког одбора рекао сам да је 18. јула одржан и састанак под руковођењем чланова Мјесног комитета с најугледнијим родољубима из среза, да би се о горњим питањима чуло и њихово мишљење, а посебно да би

се продискутовало и о именима предвиђених личности које долазе у обзир да уђу у Срески националноослободилачки одбор, да је на том састанку било и ријечи о заказивању народне конференције за 21. јул, на којој ће о свим тим питањима, а нарочито о избору најподеснијих личности у Срески националноослободилачки одбор, присутни народ дати своју сагласност.

Подаци под — 1) су тачни. У погледу њих нијесам се никада колебао, нити их мијењао, јер су се темељили и на сјећањима преживјелих учесника тих догађаја, а и на мом Дневнику (који је за Ђаковића споран, али о томе касније).

Податак под 2) — два пута сам мијењао у своме рукопису, прије штампања, иако је у мом Дневнику и календарској забиљешки Ђура Ђорђијевића стајало да је састанак с већом групом родољуба МК одржао 19. јула. Датуме 18. јул — дан када је, наводно, одржан састанак с родољубима, и 21. јул — дан када је, наводно, основан Срески националноослободилачки одбор, усвојио сам 1951. године, када сам био припремио један већи чланак о тринаестојулском устанку у Андријевици за *Војноисторијски гласник*, послје једне дискусије вођене 1951. године на Ивановим Коритима, у којој је реконструкцијом тринаестојулских догађаја утврђено инако како сам то у свом наведеном спису рекао, а и касније. Мојој монографији, која је била спремљена за штампу другом половином 1960. године, не налазећи за потребно да га поново мијењам, иако је у једној другој дискусији, вођеној у Иванграду, приликом прославе двадесетогодишњице рата и револуције, поновном реконструкцијом догађаја било ријечи о томе да је 19. јула МК одржао свој први већи састанак с родољубима и да је на њему Срески националноослободилачки одбор наменован, чак и персонално, са предвиђеним именима, која сам и у мојој монографији навео, а да је 21. јула одржана народна конференција у шљивику Петра Дедовића, која се одржавала у једној врло напетог

ситуацији због догађаја на јужној периферији ослобођеног среза, којом приликом је требало и да дође до његовог конституисања, а до кога није дошло, не само тога дана већ ни касније, због ангажовања свих расположивих снага за одбрану слободне територије. У разјашњавању тачности овога датума послужио се реконструкцијом догађаја у коме је тада учествовао друг Тодор Војводић-Ђедо. Он је, према његовом ондашњем казивању, 19. јула, негде предвече, добио од МК задатак да заједно с Војом Кушевићем, учесником устанка а албанског поријекла, спроведе талијанског официра ОВРЕ у Колашин. 19. јула увече задржали су се, нешто због умора а нешто и због невидјелице, у Речинама, преноћивши код једног родољуба. Захваљујући њиховој небудности, талијански везани официр је у току ноћи успио да побегне, а они су сјутрадан у Колашину искритиковани због небудности, а друг Војводић је чак предложен и за партијску казну. Двадесетог јула увече вратили су се преко Речина и низ Малу Ријеку у Градишницу, где су преноћили у колиби Уроша Бакића, а сјутрадан су стигли у Андријевицу, а то је био 21. јул, када је требало да се одржи народна конференција — само сат-два прије њеног почетка.

Према томе, у мојој монографији треба да стоји 19. јул као дан када је МК за срез андријевички одржао свој први већи састанак с родољубима и да је на њему именован Срески националноослободилачки одбор, за који је било предвиђено 20 истакнутих родољуба, с напоменом да је за предсједника био предвиђен Мирко Вешовић, адвокат, а за секретара Спасоје Ђаковић, студент правног факултета, и да је 21. јула одржана прва већа народна конференција у ослобођеној Андријевици, којој је присуствовала чак и једна група беранских грађанских политичара, чије су присуство покушали искористити у своје циљеве андријевички реакционарни елементи, иако су Беранци у ствари присуствовали у својству делегације, послате од

стране беранског устаничког руководства, што је требало да користи организаторима конференције, јер су присутни Беранци тада сарађивали с устаничким руководством на платформи окупљања народа око војно-политичког руководства за вођење оружане борбе против окупатора.

Што се тиче другог питања — постојања Команде мјеста у Андријевици, одбијам сваки приговор, јер она није постојала, већ само Среска војна команда, чији је назив, сматрало се онда, био срећно дат, а постојао је и Штаб оперативног сектора, чији су неки чланови кооптирани у Среску војну команду који дан после је њеног формирања. У овом питању, дакле, остајем код својих података датих монографији на странама 64, 76, 80—81, иако ме друг Баковић и оvdје погрешно интерпретира.

Даље, Баковићева тврдња у завршном дијелу саопштења, најблаже речено, смијешна је, када каже: „У Лекићевом ратном „Дневнику“, који иначе није као такав штампан, забележени су сви важнији политички и војнички догађаји, мада он по својој функцији није био учесник свих догађаја. Такође, из техничких разлога, није се могао за тако кратко вријеме пребацити са једног краја на други у тако пространом и раштрканом срезу...“

Из ове тврдње могла би се издвојити два закључка:

а) да нијесам „по својој функцији“ био „учесник свих догађаја“, што би учесницима скупа историчара, а касније и читаоцима његовог саопштења, послужило као основ за сумњу да сам у устанку, као учесник, силом догађаја одгурнут негдје на периферију, одакле ми се било „за кратко време могуће пребацити са једног краја на други у тако раштрканом срезу“, и

б) да обични учесници, војници ослободилачког рата и револуције, не могу писати ни о каквим догађајима, ако нијесу имали значајну функцију у догађајима о којима пишу, јер су, по његовој логици, смртни, обични војници рата и ре-

волуције у немогућности „из техничких разлога“, да се „пребацују са једног краја на други у тако пространом и раштрканом срезу“. По таквој логици не би никако требало цијенити истраживачконаучни рад у утврђивању историјских чињеница и писању историје уопште, па и ако се ради и о историчару који се таквог посла прихватио 30, 50 или 100 година након збивања о коме пише.

Но, друг Баковић иде и корак даље, па каже: „У неким цитатима из „Дневника“ (овдје он журиша на мој „Дневник“, мада му није било тешко добити информације о каквом се то спису ради) „сусрећемо се са таквим нелогичностима које више изгледају плод маште, него историјска истина. На страни 124—125 под наводницима доноси опширан цитат из дискусије италијанског цивилног комесара Куртонија са председницима општина у Андријевици у августу 1942. године, када су се партизани повукли и када је Лекић далеко од Андријевице (подвукао Р. Л.), такође узет из „Дневника“...“

У вези са цитатом унесеним из „Дневника“ у монографију, стр. 124—125, који се односи на дијалог цивилног комесара Куртонија са председницима општина у Андријевици у августу 1941. године, „када је Лекић био далеко од Андријевице“, има у „констатацији“ друга Баковића истине, али само толико да сам „био далеко“ свега, можда, 6 или 7 километара, негдје изнад Токовог Јаза. Али он је изгубио из вида: да је, по неком чуду, Лекић и „био далеко од Андријевице“ и да је чак из петних жила настојао да се изолује од својих другова и пријатеља учесника тринаестојулских дана, његови су другови и пријатељи из Андријевице, а у првом реду омладинци и омладинке, који су часно извршавали своју патриотску дужност, били упорни, не мање од њега и другова у герили, да сазнају све што би у Андријевици било од интереса за нас у герили и да нас својим „каналима“, по могућности, још у току истога дана обавијесте. Што се тиче тенденције у првом дијелу цитата,

оцјену оставља читавцима, да бих се у неколико ријечи задржао на објашњењу о каквом се то „Дневнику“ ради.

Неоспорна је чињеница да сам ја у току рата, у слободним часовима, увијек нешто записивао. То зна и друг Ђаковић, а и остали другови, са којима сам проводио ратне дане на територији Горњег Полимља. То што сам тада записивао био је мој „Дневник“. Он је доживио судбину да га Нјемци 1944. године, у Седмој офанзиви, у моме одсуству нађу у ладници стола Команде мјеста у Андријевици и да га заплијене. У њему је било доста убиљених података о разним догађајима и размислима о догађајима, на неких 300—400 страница, непевезаних у једну свеску, на листићима разне величине, на којима је било и записа о догађајима у којима је и друг Ђаковић играо видну улогу. Стицајем околности, од тог „Дневника“, с којим сам се ја био опростио „за вјеке вјекова“, дошло ми је у руке неких 19 листа, почетних страница тих мојих ратних забиљешака, или, како се то каже, „Дневника“. Прича о томе како сам дошао до њих мало је дужа, па је нећу овдје износити, јер сам о њој нешто рекао у свом чланку у иванградској „Слободи“. Из тих неколико сачуваних листића, користио сам и забиљешку с конференције у шљивику Петра Дедовића, у којој је видно мјесто нашао и говор друга Ђаковића, ухваћен у изводима, који је, због ефекта на присутне грађане, нашао мјеста и у мом првом већем чланку објављеном у *Војно-историјском гласнику*, а и у монографији *Андријевички срез 1941—1944*. Друг Ђаковић није никада нашао да погрбно да демантује вјеродостојност те моје забиљешке, као ни остале податке које се односе на њега, а који су, у скраћеном или ширем изводу, налазили мјеста у мојим чланцима, објављеним у нашој штампи.

Најзад, ево и закључак из завршног дијела његовог саопштења:

„Када би се технолошко-техничком експертизом порекло рукописа у „Дневнику“ везало за ратне дога-

ђаје, ти аргументи не би стојали, јер су произвољно забележени. Није наше да нагађамо, ауторово је да доказује. То је утолико потребније што се скоро све званичне публикације, укључујући ту и Зборник докумената и података о НОР-у“, не користе и не позивају на „публикацију Радована Лекића када пишу о народноослободилачкој борби у андријевичком срезу“.

Као што се види, постоје врло озбиљне разлике у интерпретирању историјских догађаја, јер се нас двојица разликујемо у прилазима, у методологији обраде, у амбицијама — дабоме! Моје су амбиције, на примјер, биле да монографија не буде сува фактографија, ни нешто налик на реконструисани дневник, ни обична хроника, већ један скроман, по могућности озбиљнији, систематскији и студиознији прилаз обради четворогодишњих збивања на подручју бившег андријевичког среза — да буде скромни прилог историји НОБ-е у Црној Гори, те да као такав послужи касније и историчару, и умјетнику за писање историјског романа, а да буде и подстицај другим учесницима револуције са подручја о коме сам писао, као и о ономе што ми је, евентуално, измакло да га у монографији не обухватим.

8) Друг Милован Васовић се у својим саопштењима, углавном ограничио на два питања. И он се спори са мном, само нешто опширније од Ђаковића, о датуму формирања Среског народноослободилачког одбора, а затим и о питању сеоских и општинских народних одбора, који су — по њему — постојали у свим селима и општинама на ослобођеној територији. Нема потребе да по првом питању докажујем шта је тачно, јер сам се на то осврнуо у приказу Ђаковићевог саопштења. А што се тиче општинских и сеоских одбора, тврдим да њих није било осим у Полимљу, гдје је њихово оснивање диктирала непосредна близина фронта — ради снабдијевања оружаних јединица на положајима и ради организовања прихвата рањеника и њиховог пребацивања у Андријевицу и Беране, у санитарска при-

хватилишта. Сву власт, ако се о власти може говорити, држао је тада у својим рукама предвиђени секретар СНО-а друг Ђаковић, који је за читаво вријеме постојања слободне територије у устаничким данима био у Андријевици, као једина цивилна веза између оперативних јединица и чланова сеоских и општинских одбора НОФ-а (Националнослободилачки фонд), који су били формирано готово у свим селима у јуну, као најпогоднија организациона форма везе између народа и комуниста и истакнутих родољуба, уколико они буду морали да се повлаче у илегалност, да би избјегли евентуална хапшења, интернирања и стрјељања од стране окупатора. С таквом оријентацијом одбори НОФ-а су нам изванредно послужили у устаничким данима. Формирање сеоских и општинских одбора народне власти захтијевало је читаву изборну процедуру: сазивање конференција, утврђивање дневног реда, доношење докумената итд., а за то није било ни времена ни потребног броја људи у селима, пошто су мушкарци — готово сви без изузетка — били тада на положајима према непријатељу, а жене, старци и остала најчач били су ангажовани око окопавања усјева и косидбе ливада.

Друг Васовић на не мање драстичан начин иступа у објашњавању (датом у фуснотама) неких спореднијих питања — да ли се неки поменути Тречанин (Михаило Васовић и Мирко Јочић) истакао на неком сеоском скупу као говорник на разбијању народног јединства или није, да ли је учествовао у устанку, да ли су Трешњевци и Тречани учествовали у ослобађању Андријевице (не водећи рачуна о томе да је њихов борбени положај тога историјског дана био Црвено Прло, и да су послјег ликвидаци-

је италијанског вода који је покушао да успостави везу са својом главном у Беранама дјествовали са њега и на опседнути гарнизон у Андријевици — види фусноте на стр. 96, 97 и 98 *Историјски записи* св. 1—2, за 1971). Такво нешто могао би да постави и неки од учесника у устанку из Краља, на име: је ли учествовао у нападу на окупаторски гарнизон у Андријевици Стеван Лекић, бригадни генерал — гајеташ, који се у ноћи између 14. и 15. јула вратио у Петровданске зеленашке кушштине у Цетињу, и први донио вјести о устанку у Црној Гори, причајући својим сељанима: „Црна Гора гори — сва је у пламену!“, што му није сметало да се у ноћи између 16. и 17. јула прикључи једној групи устаника из Краља, у којој је био и приличан број комуниста и њихових симпатизера, и да се јуначки бори у првим редовима против опкољених непријатељских војника, а и касније — неколико дана — у одбрани слободне територије, па да ускоро послјег тога, прије него што ће италијанске казнене експедиције доћи у Андријевицу, поново постане плијен пропаганде васојевичке реакције, а нешто касније — без иједног одржаног говора — и члан Среског одбора „Народног спаса“.

Умјесто одговора на овакве и сличне замјерке на моју монографију (која свакако има недостатака) датих у његовом првом саопштењу, послужио бих се ријечима Максима Горког: „Крајње је чудно и веома жалосно видјети како се препирке међу људима, који углавном једнако мисле, воде непријатељским тоном и кипте најгрубљим личним испадима, и да у тим препиркама одсуствује осјећање другарства о јединству основне лиције...“

Радован Лекић